

Борис ГУЗЬ

До біографії скульптора Івана Мартоса

На початку 2018 року в Державному Історичному музеї Москви відкрилася виставка, присвячена 200-річчю пам'ятника Мініну і Пожарському. Монумент був встановлений на Червоній площі і урочисто відкритий 20 лютого 1818 року в присутності імператора Олександра І. Автором пам'ятника був російський скульптор Іван Петрович Мартос. Видатний митець є нашим земляком, його дитячі роки пройшли в містечку Ічня на Чернігівщині.

Іван Петрович Мартос. 1819 р.
(художник *О.Г. Варнек*)

З біографією Івана Мартоса і його творчістю можна ознайомитися в численних публікаціях, включаючи і статті у Вікіпедії. Тому лише короткі біографічні відомості.

Іван Петрович Мартос (1754–1835) – російський скульптор-монументаліст. Народився в містечку Ічня (нині Чернігівська область України) в козацько-старшинській сім'ї. Навчався в Петербурзькій Академії мистецтв (1764–1773), пансіонер (стипендіат) академії в Римі (1773–1779).

По поверненні в Санкт-Петербург був призначений викладачем скульптури в Академії, 1794 р. став старшим професором, 1814 р. – ректором і 1831 р. – заслуженим ректором скульптури.

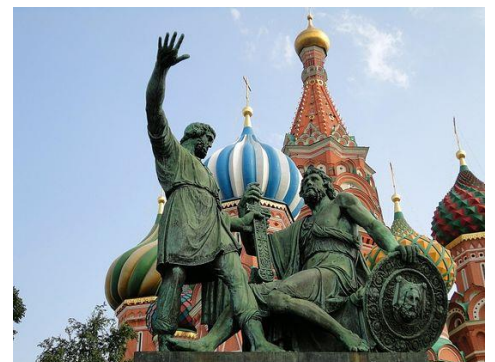
Імператори Павло І, Олександр І і Микола І постійно доручали йому здійснення важливих скульптурних проєктів. Численними роботами Мартос склав собі гучну популярність не тільки в Росії, але і за кордоном.

Помер у Санкт-Петербурзі, був похований на Смоленському православному цвинтарі.

Біографія Івана Мартоса, незважаючи на численні публікації, містить неясності, а також недостовірні дані і навіть вигадки, про це далі і піде мова.

Зовсім мало інформації про батька скульптора Петра Мартоса та його родовід, навіть по-батькові в біографіях не вказується.

Родовід Мартосів наведено в «Малоросійському родословнику, т. 3» В.Л. Модзалевського (1882–1920), виданому 1912 р. Засновниками роду були лохвицький сотник (1693–1698), а потім лубенський полковий суддя (1698–1706) Мартин Васильович Мартос (? –1708) і його брат Павло Васильович Мартос (?–1745), лохвицький сотник (1699–1708, 1710–1712) і лубенський полковий обозний (1712–1737). В історичних документах зустрічається написання прізвища як Мартус, духовний заповіт (1695) полковника Лубенського Григорія Михайловича Гамалії (?–1702) підписав, в числі інших, Павло Мартус. Зустрічається також

Пам'ятник К.Мініну і князю
Д.Пожарському (1804-1818)

написання прізвища на український лад – Мартосенко. Мартин і Павло Мартоси, як і їх батько Василь, переселилися до Лохвиці на Полтавщині з правого берега Дніпра. За родовими переказами Василь Мартос був польським шляхтичем.

В.Л. Модзалевський не зміг встановити, до якої з гілок роду Мартосів належать Петро Мартос, батько скульптора, і брат батька Роман Мартос, і виділив Петра і Романа Мартосів в окрему гілку, яку зараз називають прилуцькою гілкою.

Родом Мартосів цікавився також російський історик А.М. Лазаревський (1834–1902), який вивчав історію Лівобережної України. У біографічному нарисі «Іван Романович Мартос», опублікованому в «Київській старовині» (№ 10, 1895), він привів родовід І.Р. Мартоса, започаткувавши його від засновника роду Мартина Мартоса.

Порівняння відомостей, наведених у А.М. Лазаревського, з розписом В.Л. Модзалевського показало, що всі імена в послідовності, зазначеній Лазаревським, містяться і у Модзалевського, але вони відносяться до гілки Павла Мартоса, а в гілці Мартина Мартоса тих імен немає. Можливо, Лазаревський помилився, віднісши рід Петра і Романа Мартосів до гілки Мартина Мартоса. Навіть якщо це й так, то запропонований ним варіант родоуду все одно містить нестыковки: Федір Михайлович Мартос, можливий батько Петра і Романа Мартосів, помер бездітним, та й за віком він у батьки не підходить.

По-батькові Петра Мартоса знайшлося в публікаціях сучасного українського історика В.В. Кривошеї. В його книзі «Українська козацька старшина. Ч 1. Реєстр урядників гетьманської адміністрації. – Вид. 2-ге. – К., 2005» в списках Ічнянської сотні вказується сотенний отаман (1749–1755) Петро Михайлович Мартос.

Більш детальні відомості про Петра Мартоса містяться в наступній публікації (Кривошея В.В., Кривошея І.І., Кривошея О.В. Неурядова старшина Гетьманщини. – К., 2009). Дослідження містить виписки з історичних документів. Ось цитата: «Мартос Михайло Михайлович (? – ран. 1773) – значковий товариш Переяславського полку. Перейшов в середині XVIII ст. з Воронкова до Ічні. Військовий товариш. Після його смерті грунтами Мартосів заволоділи Хоменки Прокіп і Федір. З цієї причини сини Михайла Іван, Петро і Іван вели тяжбу з нащадками Хоменків. Його сестра жила у с. Салькові, а дружина – у Прилуках. Один із братів, Петро Михайлович був сотенним воронківським осавулом (1775–1785), одружений з 1771 р. з Мариною Розумковою. Біля нього доживала віку мати...». І ще одна цитата: «Дараган Юхим Федорович (?–1762) ... Полковник київський (1751.21.01. – 1762) ... У 1753 р. купив у значкового товариша Переяславського полку Михайла Мартоса і його брата отамана сотенного ічнянського Петра Мартоса хутір Мартусівщину».

Таким чином, батька І.П. Мартоса звали Петро Михайлович, був у Петра ще один брат Михайло, який також проживав у Ічні.

Проданий полковнику Київському Ю.Ф. Дарагану хутір Мартусівщина знаходився серед дубового лісу у верхів'ях річки Ікви за 7 км на північний захід від Борисполя і входив до складу Бориспільської (Баришпольської) сотні (1648–1782) Переяславського полку. У Генеральному описі Лівобережної України за 1765 р. значиться як хутір Мартусівський. Нині це село Мартусівка (Бориспільський район Київської області).

Петро Михайлович Мартос служив у Воронківській сотні Переяславського полку на посаді сотенного осавула. З тексту наведеної цитати не зовсім зрозуміло, про якого Петра Михайловича йде мова. Найбільш вірогідно, враховуючи роки служби, то один із трьох синів Михайла Мартоса. В першій книзі В.В. Кривошеї (2005) зазначено, що Петро Мартос служив сотенним осавулом в 1775–1781 рр., тобто до розформування Переяславського полку (1782).

І про батька Михайла, Петра та Романа Мартосів. У родоводі Л.М. Модзалевського і в публікаціях В.В. Кривошеї є тільки одна підходяща кандидатура. Це Михайло Павлович Мартос (1701–ран. 1784), син засновника гілки роду Павла Васильовича Мартоса. Був він бунчуковим товаришем, в Хотинському поході російської армії 1739–1741 рр. командував на українській лінії Лубенським, Миргородським, Полтавським і Переяславським полками. У 1757 р. був звільнений за віком зі служби, жив до «глибокої старості».

У багатьох біографіях скульптора Івана Мартоса, в тому числі і в російській Вікіпедії, вказується, що він народився в сім'ї дрібнопомісного дворянина. Ще, як варіант, пишуть «народився в родині збіднілого поміщика», а місцем народження вказують Малоросійську, Полтавську або Чернігівську губернії.

В середині XVIII століття Лівобережна Україна була автономією в складі Російської імперії і офіційно іменувалася Військо Запорозьке. Пізніше в історіографії стало вживатися найменування Гетьманщина. У Гетьманщині зберігалось адміністративно-територіальний поділ на полки і сотні, введений Богданом Хмельницьким. Тому місцем народження І.П. Мартоса буде сотенне містечко Ічня, Прилуцький полк, Гетьманщина, саме так написано в українській Вікіпедії.

Батько майбутнього скульптора був сотенним отаманом (помічником сотника), тобто І.П. Мартос походив із козацької старшини. А дворянином його батько міг стати набагато пізніше.

Комісії по встановленню дворянства козацької старшини в Малоросії були засновані 1781 р. і почали роботу в 1783 р. Найлегший шлях до дворянства забезпечувала наявність документів, що підтверджували польське шляхетство.

Відомості про шляхетство Мартосів містяться в ще одній публікації В.В. Кривошеї (Козацька старшина Гетьманщини. Енциклопедія. – К., 2010). Засновники роду Мартин і Павло Мартоси були шляхтичами герба «Осорія». Але під час пожежі в домі Павла Мартоса всі документи згоріли.

Претенденти, у яких не було польських грамот, склали сімейні перекази про походження з польської шляхти, або ж «сказки». З частиною «сказок» нобілітаційні комісії погодилися, але багато претендентів отримали відмови.

І тільки в 1835 р. за клопотанням дворян Чернігівської та Полтавської губерній імператор Микола I підписав Указ, який прирівняв малоросійські чини до великоросійських. Спадкове дворянство було визнано за генеральними старшинами, полковниками, полковими обозними, осавулами, хорунжими і писарями, сотниками, військовими і бунчужними товаришами, з чинів генеральної артилерії – за осавулами, хорунжими і отаманами, а з цивільних чинів – за підкоморіями, земськими судьями і підсудками. Сотенних, городових і курінних отаманів, а також сотенних осавулів в наведеному переліку немає.

Іншою можливістю отримання дворянства була власна військова або цивільна служба в Російській імперії. Цей шлях до дворянства міг обрати Петро Мартос. А.М. Лазаревський в передмові до «Приватного листування Івана Романовича Мартоса» (Київська старовина, № 6, 1896) повідомляв: «в свідоцтві Полтавського губернського маршала (1805 р.) про дворянство Мартосів значиться, що Петро Мартос (батько скульптора) був корнет». Свідоцтво потрапило до Лазаревського разом з особистим архівом І.П. Мартоса.

Перший обер-офіцерський чин корнета давав тоді право на отримання потомственного дворянства. Звідси, мабуть, і виходить інформація про походження скульптора Івана Мартоса з сім'ї дрібнопомісного дворянина.

В дворянській родовідній книзі Полтавської губернії містяться відомості про дворян, починаючи з 1802 р. З врахуванням доповнень до книги є 6 родів Мартосів. З них п'ять родів записані до другої частини книги (Військове дворянство, придбане чином військової служби) і один рід – в першу частину (Дворянство пожалуване і дворянство до 100 років). Є там Мартос Петро Іванович, штабс-ротмістр, і Мартос Петро Андрійович, син штабс-ротмістра Андрія Миколайовича Мартоса. А от Петра Михайловича Мартоса в книзі немає. Схоже, що у свідоцтві, яке належало А.М. Лазаревському, по-батькові Петра Мартоса не було вказано, можливо, батько скульптора взагалі не був ні корнетом, ні дворянином.

Деяка інформація, що стосується дворянства І.П. Мартоса, є в родоводі В.Л. Модзалевського: «У нього в м. Воропаєві Київського намісництва придбаних обох статей 3 душі (1882)». Мати кріпаків могли лише дворяни, то ж виходить, що скульптор все таки мав дворянське звання. Якщо вказана інформація правдива, то питання потребує подальшого

вивчення. Але в будь-якому випадку запис «народився в сім'ї дрібнопомісного дворянина» є некоректним.

І про дату народження І.П. Мартоса. У більшості біографій вказано 1754 рік, хоча в «Енциклопедії історії України» обережно вказується: 1754, можливо, 1752 або 1753. Відомості про рік народження І.П. Мартоса містяться в його листах до племінника Івана Романовича Мартоса (1760–1831). Ось витяги з листування: «... а при тому мені вже майже 64 роки ... 10 листопада 1817 р.»; «... мені скоро виповниться 73 роки і я відчуваю весь їх тягар ... 15 січня 1826 р.». З цих даних випливає, що І.П. Мартос народився в 1753, можливо, в самому кінці 1752 р. 1753 рік зазначений у В.Л. Модзалевського і вибитий на пам'ятнику, встановленому на батьківщині скульптора в Ічні. А число і місяць народження встановити не вдається, метричні книги церков Ічні середини XVIII століття не збереглися.

Іван Мартос поїхав на навчання до Петербурзької Академії мистецтв в 1764 р. у віці 11 років, а ось як це сталося, є лише припущення, догадки та гіпотези. Вони різняться, але якщо все узагальнити, то ситуація зводилася до наступного. У Петра Мартоса був родич, дякон або священник. Він помітив явні схильності Івана до ліплення та умовив батька віддати сина в Академію мистецтв, яка нещодавно відкрилася. Хто це був, невідомо, але в роду Мартосів були і священнослужителі. Перш за все, це Лука Мартос (?–до 1786), хорольський священник, а дочка Павла Мартоса була одружена з Григорієм Івановичем Рогачевським, лохвицьким протопопом (1734–1743).

Підтвердження цієї історії міститься у «Спогадах» Марії Федорівни Каменської (1817–1898), дочки віце-президента Академії мистецтв, графа Федора Петровича Толстого (1783–1873). Вони були опубліковані в 1894 р. в журналі «Історичний вісник». М.Ф. Каменська називає І.П. Мартоса «хохол з духовного звання», а в іншому місці пише «недарма він походив з духовного звання». В Академії мистецтв, мабуть, пам'ятали, що саме священник чи дякон привіз майбутнього скульптора з України в Санкт-Петербург.

Санкт-Петербурзька Академія мистецтв

В одній публікації написано, що скульптор Іван Мартос навчався в гімназії м. Таганрога. Тут автори вже зовсім наплутали, в Таганрозі проживав Федір Романович Мартос (1775–?) статський радник, племінник скульптора, який закінчив Києво-Могилянську академію і служив у місті головою комерційного суду. А в гімназії, ймовірно, навчався хтось з його синів.

Хоча І.П. Мартос був російським скульптором і походив з української козацької старшини, але через «невітчизняне» прізвище дехто сприймав його як іноземця, будувалися різні гіпотези про походження роду Мартосів.

За однією з гіпотез І.П. Мартос походив із греків. Письменник-емігрант А.І. Дикий в книзі «Неперекручена історія України-Русі» писав про громаду греків-торговців, які проживали в Ніжині. Вони поступово асимілювалися, і, зберігши свої грецькі прізвища, перетворилися на повноправних громадян Російської імперії, майже виключно торговців. Деякі з них навіть стали великими поміщиками, обрусіли, і в побуті і мові нічим не відрізнялися від українських поміщиків, що їх оточували. Він стверджував, що ці греки входили до складу російських партій і не підтримували визвольні змагання українців в 1917–

1920 рр. Як виключення, він назвав Бориса Миколайовича Мартоса (1879–1977), уродженця Полтавської губернії, Голови Ради міністрів УНР в квітні-серпні 1919 р. А походив Б.М. Мартос з того ж стародавнього роду лохвицьких Мартосів.

Ця гіпотеза заснована лише на грецькому прізвищі Мартос, вона не пояснює, як ті греки з'явилися на Правобережній Україні і стали польськими шляхтичами, а вже звідти переселилися на лівий берег Дніпра, де знаходилися Лохвиця та Ніжин. Та й серед відомих грецьких прізвищ ніжинських купців немає прізвища Мартос.

Схоже, що І.П. Мартос і сам підтримував легенду про своє грецьке походження. Ось одна цитата: «Іван Петрович Мартос ще до того, як став ректором Академії мистецтв у Петербурзі, неодноразово відвідував Бетанкура, що жив з сім'єю в Юсуповському палаці на Фонтанці. Мартос дуже не любив говорити по-російськи, не дивлячись на те, що народився в Малоросії і з шести років навчався в Петербурзі. За національністю він був грек, і говорити по-російськи йому завжди було важко. Тому він швидше сходився з французами і англійцями, ніж зі співвітчизниками. У сім'ї Бетанкура, де зазвичай говорили по-англійськи, а при сторонніх по-французьки, Мартос відчував себе затишно».

Йдеться про Августина Августиновича Бетанкура (Августин Хосе Педро дель Кармен Домінго де Каңделарія де Бетанкур і Моліна) (1758–1824), іспанського, потім російського державного діяча і вченого, генерал-лейтенанта російської служби, архітектора, будівельника, інженера-механіка і організатора транспортної системи Російської імперії. Його дружина була наполовину англійкою, наполовину – французькою.

Іван Петрович просто жартував, підіграючи чуткам про своє грецьке походження при поясненні причини частих візитів в будинок Бетанкура, а деякі гості сприймали його висловлювання за чисту монету. А причина полягала в іншому. Скульптор вільно володів французькою, а також італійською мовами, але спілкуватися французькою мовою було просто ніде. Проживав він у службовій квартирі Академії мистецтв, в аристократичні салони не був вхожим, а візити в дім Бетанкура дозволяли попрактикуватися у французькій мові. Скульптор володів також, хоча і не вільно, англійською та німецькою мовами.

А своє ставлення до засилля іноземців в столиці він виклав у листі від 10 жовтня 1819 р. до племінника І.Р. Мартоса. Писав скульптор про свого зятя А.І. Мельникова, талановитого архітектора, професора Петербурзької і Римської Академії, і нарікав на те, що той не дуже відомий імператору і не має від нього замовлень. І вказав на причину: «важко, майже неможливо, викоринити у нас іноземців, які привернули до себе особливу довіреність; здається, що і сам час цього не виправить».

Російський мистецтвознавець, барон Микола Миколайович Врангель (1880–1915) у публікації «Російські скульптори XVIII століття» теж писав про захоплення Мартоса французькою мовою, доповнюючи факти чутками та власними домислами: «Постійне вивчення стародавнього світу робить з цього хохла за походженням те, що під кінець життя він так офранцузився, що майже розучився говорити російською мовою. Зовні він був повний, добродушний грек, з гострим носом і карими розумними очима. Безліч художників пишуть його портрети. Соболевський (1812), Варнек, Россі (1813), Антонеллі (1820), Зав'ялов (1833), Гальберг (1835) і Мягков – всі навперебій намагаються відобразити його риси».

За іншою гіпотезою Мартоси походили з іспанського роду. Цю гіпотезу відстоював один з носіїв прізвища Мартос. В Іспанії є старовинне місто Мартос в іспанській провінції Хаен. В іспанській, та й у французькій традиції, було прийнято приймати прізвища від назв міст. В Іспанії є відомим рід маркізів де Мартос, в даний час прізвище Мартос широко поширене як в Іспанії, так і в Латинській Америці.

На думку автора гіпотези, в Росії прізвище Мартос з'явилася від іспанського емігранта, який оселився на півдні Росії в Україні, а звідти через своє потомство поширився в різних містах Росії.

Ця гіпотеза ще менш імовірна, ніж попередня, вона заснована лише на існуванні в Іспанії прізвища Мартос, а інших доказів немає. Та й варіант прізвища «Мартус» у іспанців, як і у греків, від нього не утворюється. Автор і сам повідомляє, що його предки із Західної

Білорусії нічого не знали про своє іспанське походження. Нарікав також на те, що українські націоналісти вважають прізвище Мартос своїм, українським. Виходить, що російські історики В.Л. Модзалевський і А.М. Лазаревський були українськими націоналістами.

Вказав він і імена своїх предків з Білорусії: Домінік Францевич і Вікентій Домінікович. Імена та по-батькові явно польського походження, що наводить ще на одну гіпотезу походження прізвища Мартос.

З середини XIII століття до 1795 р. в Східній Європі існувало Велике князівство Литовське, спочатку як окрема держава, а потім у складі федерації Річ Посполита (Королівство Польське і Велике князівство Литовське). До складу князівства входила Білорусія, більша частина тодішньої України, південно-західні землі Росії, Литва, Латвія, частина Естонії та навіть лівобережна частина Молдавії.

Як пишуть, прізвище Мартос може походити від аналогічного імені, яке є балтійським варіантом церковного чоловічого імені Мартін, по-латині Martius, що означає присвячений Марсу.

Пишуть також про мирську форму цього імені – Март. Від цього імені і утворено прізвище Мартус. Таким прізвищем підписував деякі документи засновник одного з лохвицьких родів Павло Мартос, та й хутір Мартосів на Київщині називався Мартусівським.

Прізвище Мартус, швидше за все, латиське, в переліку латиських імен є ім'я Marts, а при утворенні прізвища від імені використовуються закінчення -is, -us.

Діловодство у Великому князівстві Литовському велося західноруською мовою, яку також називають староукраїнською. Засновники роду Мартин і Павло Мартоси походили з польської шляхти і були грамотними, у них не було проблем у спілкуванні з козацькою старшиною Лівобережної України, яка також користувалась староукраїнською мовою. Тому гіпотеза про балтійське походження прізвища Мартос є найбільш вірогідною.

Пам'ять про знаменитого скульптора Івана Мартоса дбайливо зберігається на його малій батьківщині у місті Ічня Чернігівської області. Іван Мартос є гордістю місцевих жителів, його називають генієм із Ічні, 1980 р. вдячні ічнянці встановили йому пам'ятник в центрі міста, а до 225-річчя від дня його народження про життя і творчість скульптора був знятий документальний телевізійний фільм. Є в місті і вулиця Івана Мартоса.

Пам'ятник Івану Мартосу в Ічні
(скульптор В.Луцак, архітектор
І.Сидоренко)

Бажаючи доповнити і прикрасити біографію скульптора, його земляки іноді приводять неперевірені відомості, які не мають документального підтвердження.

Так, наприклад, ось це: «в липні 1832 року Мартос разом зі своїм вихованцем, професором скульптури Самуїлом Гальбергом і академіком скульптури Борисом Орловським відвідали петербурзьку квартиру О.Пушкіна і кілька годин гостювали у поета». Частина цих слів правдива, зустріч дійсно мала місце, але то не був дружній візит. Мартос, Гальберг і Орловський виконували службове доручення. Пушкін хотів продати уряду за 25 тис. рублів статую Катерини II, що стояла в його квартирі на Фурштатській вулиці в будинку Алімова. Була призначена комісія зі згаданих авторитетних членів Академії мистецтв, вони оглянули статую і 12 липня 1832 р. склали відповідний акт. А про дружбу Мартоса і Пушкіна навіть мови бути не може: в 1818 р. Пушкін нещадно критикував Мартоса за зовсім невдалий, на його думку, напис на пам'ятнику Мініну і Пожарському.

Найбільш дискусійними є повідомлення про перебування скульптора в Україні. В документальному фільмі про Мартоса голос за кадром озвучує наступне: «Україна мене вигодувала і випоїла», – говорив скульптор. Він часто приїздив в Україну, подовгу жив, коли перебував у творчих відрядженнях, багато працював».

Дуже хотілося б у все це повірити, але жодних документальних свідчень про те, що Іван

Мартос будь-коли їздив в Україну, не знайдено. Авторитетний ічнянський краєзнавець Володимир Балабай писав про Мартоса у своїй книзі «На землі Ічнянській»: «Система виховання відірвала геніального скульптора від України. Національна тема в його творчості зовсім відсутня. А його любов до України виявлялась лише в бажанні відвідати рідну землю. Але за своє довге життя він так і не встиг цього зробити, маючи всі можливості».

Скульптор дійсно пам'ятав про своє родове коріння. У Санкт-Петербурзі існувало досить згуртоване малоросійське земляцтво, від земляків він і дізнавався новини з України. Скульптор також листувався з племінником І.Р. Мартосом, який після виходу у відставку виїхав із Санкт-Петербурга і проживав в Україні в маєтках у приятелів, оскільки власного маєтку у нього не було. Збирався навіть оселитися в келії Києво-Печерської лаври.

Листування з племінником тривало з 1817 по 1830 рр., в листах немає навіть натяку на те, що скульптор бував в Україні, скоріше навпаки. З сумом і доброю заздрістю він писав племіннику 20 січня 1821 р.: «Я уявляю, що ви оточені чарівними видами величного Дніпра та околиць Києва; будь ласка, опишіть їх, ваше перо послужить картиною, з них списаною. Київ всі хвалять, але опису я ніде не читав, ні навіть у Сині Вітчизни, в якому все пишуть». З цієї цитати видно, що скульптор ніколи не був у Києві.

А от у телевізійному фільмі голос за кадром повідомляє зовсім інше: «У 1804 році Іван Петрович писав: “Оце щойно приїхав з Києва, просять створити пам'ятники-надгробки у Видубицькому монастирі, а тут ще одна штука, треба здійснити давно вже задуманий образ Кирила Розумовського для встановлення у Воскресінській церкві в Батурині. Тож затримаюсь ще на кілька тижнів. Пишіть мені в Ічню Борзенського повіту, що в Чернігівській губернії”».

То ж кому можна вірити, самому Івану Мартосу, чи авторам тексту до фільму?

Мартос не наважувався на далекі поїздки через стан здоров'я. Обговорюючи з племінником його поїздку на кавказькі води, він писав, що сам не наважується туди їхати через хворобу, якою часто страждають чоловіки у похилому віці: «але щоб їхати туди, треба бути в незалежності багатьох обставин!, що перешкоджають тепер цьому виконанню, а при тому мені вже майже 64 роки, і тому залишаюся в нерішучості, чи потрібно піклуватися про поїздку або залишити себе волі Божій...10 листопада 1817 р.».

Листи відправлялися поштою, а також передавалися через земляків. Один з листів доставив І.Р. Мартосу Яновський, ймовірно, родич Миколи Гоголя. Від племінника Іван Петрович отримував посилки, які передавалися з okazjiю. Популярним продуктом, або ж справжнім делікатесом, який часто передавався в посилках, було українське сало. Лист та посилку доставив Мартосу архітектор Микола Юхимович Єфімов (1799–1851), який відвідав Київ 1827 р. для огляду залишків Десятинної церкви, яку збиралися відновлювати. Як писав Єфімов І.Р. Мартосу, «1 квітня я приїхав до Петербурга і негайно виконав ваші доручення: перше, вручив лист і посилку Івану Петровичу. Це доручення доставило мені кілька хвилин приємних, під час бесіди з поважним Іваном Петровичем ...Квітня 28 дня, 1827 року».

Іван Романович Мартос помер 4 квітня 1831 р. в маєтку Парк-Трудолюб, що знаходився в Хорольському повіті і належав його другу, полтавському поміщику Василю Яковичу Ломиковському (1778–1848). Поховали І.Р. Мартоса в саду маєтку, Іван Петрович виготовив для могили племінника надгробну колону з написом.

Після монтажу пам'ятника Мініну і Пожарському в Москві в 1817 р. скульптор більше не виїжджав з Санкт-Петербурга, хоча його пам'ятники і встановлювалися в Архангельську, Батурині, Києві, Одесі та Херсоні. Основними причинами були похилий вік і стан здоров'я.

Так, супровідний лист до ескізу пам'ятника герцогу Арману де Рішельє, в якому викладалася концепція пам'ятника, скульптор в лютому 1824 р. відправив до Одеси з кур'єром, а проект представив одеситам архітектор А.І. Мельников. Він же разом з італійським архітектором Ф.К. Боффо був автором постаменту пам'ятника.

Винятком стала тільки вимушена поїздка в Нижній Новгород в 1828 р.: обеліск з барельєфами, присвячений Мініну і Пожарському, був пошкоджений під час транспортування водним шляхом, при перевантаженні розбили кілька частин, відколослася і

вершина обеліска. Для порятунку виконаного замовлення і сімейних грошей в Нижній Новгород прибули І.П. Мартос зі своїм зятем А.І. Мельниковим і гранувальники з Академії мистецтв. Стовбур обеліска довелося вкоротити на 1,5 метра. Відколоту частину насадили на металевий стрижень і заполірували шви. Ці шви зараз проступають на монументі.

Пам'ятник герцогу де Рішельє в Одесі

До 1830 р. стан здоров'я Мартоса істотно погіршився, він залишив посаду ректора Академії мистецтв, але з поваги до величезних заслуг скульптора перед Академією йому присвоїли звання Почесного ректора. Іван Петрович так писав про це 10-го жовтня 1830 р. своєму племіннику І.Р. Мартосу: «Що ж стосується до мого здоров'я, то воно у великому занепаді: від служби по академії я повинен відмовитися, тому що ходити на верх не можу по причині недуги, яка тільки дозволяє мені сидіти».

А ось що пишуть про останній візит Мартоса до Ічні: «Збереглися перекази, що в останній раз Іван Петрович відвідав Ічнію в 1834 році, за рік до своєї смерті. А разом з тим він відвідав і Григорія Степановича Тарновського, власника знаменитої Качанівки». А в телевізійному фільмі голос за кадром говорить: «Востаннє Мартос був на Ічнянщині в 1834 році за рік до смерті. Він приїздив на запрошення господаря славнозвісної Качанівки Григорія Тарновського, відомого в Російській імперії мецената і збирача старожитностей».

Немає підстав навіть припускати, що скульптор, який ледве міг пересуватися, зважився на поїздку в Ічнію в 1834 р., за дев'ять чи десять місяців до смерті. Така подорож була виснажливою навіть для молодих людей: поїздка на поштових конях у власному екіпажі або в диліжансі з Санкт-Петербурга до Ніжина займала майже тиждень.

У знаменитій садибі Качанівка Борзнянського повіту Чернігівської губернії була гостьова книга, в якій записувалися всі гості Тарновських. Книга збереглася, Чернігівським обласним історичним музеєм ім. В.В. Тарновського в 2010 р. був виданий красочно оформлений альбом автографів «Качанівка». В альбомі 608 прізвищ відомих людей, є там і розгорнуті автографи, і просто імена та прізвища, але Мартоса серед них немає. Виходить, що відомості і про цей візит Мартоса в Ічнію дійсно лише перекази, до того ж неправдиві.

Але тема продовжує розкручуватися, сумнівні і недостовірні відомості та вигадки вже подаються як доведені факти, ось цитата: «Так, і долею своєю, і творами Іван Мартос – великий російський скульптор. Але! Весь його родовід тут, в Ічні йому поставлений пам'ятник, в листах, які він писав з Качанівки, коли гостював у Тарновських, скульптор говорить "Пишіть мені в Ічнію Чернігівської губернії"». Дуже б хотілося прочитати ті листи і порадіти разом з автором статті невідомій раніше сторінці біографії Івана Мартоса, але таких листів, звичайно ж, немає.

Видатний російський скульптор-монументаліст Іван Петрович Мартос на віки прославив рідне містечко Ічнію, написавши 200 років тому на звороті плити пам'ятника Мініну і Пожарському, встановленому на Червоній площі в Москві: «Сочинил и изваял Иоанн Петрович Мартос родом из Ични». До цього, як то кажуть, ні відняти, ні додати нічого. І не варто вигадувати те, чого не було в дійсності, потрібно просто пишати своїм геніальним земляком і шанувати його пам'ять.

Обеліск в честь Кузьми Мініна і Дмитрія Пожарського в Нижньому Новгороді